

MUSTAFA JAHIĆ
(Sarajevo)

REČENICA U DJELIMA TRADICIONALNIH ARAPSKIH GRAMATIČARA

Ključne riječi: arapski jezik, gramatika, rečenica.

U savremenoj lingvistici rečenica predstavlja osnovni predmet sintaksičke analize. U ovakvim analizama nastoji se identificirati i definirati rečenica, utvrditi kriteriji za klasificiranje rečenica i načini njihovog proizvođenja. U analizama rečenične strukture ne postavlja se kao primarni zadatak istraživanje riječi od kojih se sastoji rečenica nego utvrđivanje odnosa koji vladaju među ovim riječima. Čak se nastoje odrediti i drugi elementi koji učestvuju u formiranju rečenice i definirati odnosi koji vladaju među njima. Nesporno je da ovakve studije pomažu u razumijevanju jezika, otkrivanju njegovih tajni i utvrđivanju njegovih izražajnih mogućnosti. Međutim, kada je u pitanju arapski jezik, ne smije se zanemariti ogromno lingvističko nasljeđe koje se stoljećima sakupljalo i sačuvalo u gramatičkim djelima čija se vrijednost ni danas ne može negirati. U njima se nalaze mišljenja i ideje tradicionalnih arapskih gramatičara koje se, zbog jačine njihova utjecaja na mišljenja kasnijih gramatičara, uključujući i savremene arapske lingviste, nikako ne mogu zanemariti. Zato je u savremenim gramatičkim istraživanjima arapskog jezika neophodno uzimati u obzir i rezultate tradicionalnih arapskih gramatičara i prihvatati sve što bi u daljnim istraživanjima arapskog jezika moglo koristiti.¹

¹ Kada govorimo o djelima tradicionalnih arapskih gramatičara mislimo na djela napisana prije pada mamelučke vlasti i abasidskog hilafeta u korist turskog sultana kada nastupa period značajnog slabljenja u izučavanju arapskog jezika. Ovo se slabljenje posebno osjetilo preuzimanjem vlasti nad Egiptom od strane turskog sultana Selima 923/1517. godine kada dotadašnji zamah i originalni stvaralački

Međutim, u ovakvim djelima ne mogu se naći poglavlja koja se bave isključivo rečenicom, ali to, opet, ne znači da se o rečenici u ovim djelima ne govori nikako. O rečenici se govori parcijalno i sporedno u poglavljima u kojima se raspravlja o riječima kao prostim sintaksičkim jedinicama (mufradāt), njihovim funkcijama i pozicijama u rečenici. Zbog toga se, u ovakvom pristupu gramatičkim izučavanjima, na jednom mjestu ne može naći cjelovit uvid u rečenicu kao sintaksičku jedinicu da bi se moglo upoznati sa svim njenim osobinama, uključujući elemente od kojih se sastoji i odnose koji vladaju među njima.

Dugo vremena, inače, nije postojao ni interes da se rečenica, kao poseban predmet, izučava u okviru arapske gramatike. Vjeruje se da je Ibn Hišām (um. 761/1360), smatrajući rečenicu temeljem govora (kalām) i njegovom osnovnom jedinicom, prvi shvatio važnost njenog izučavanja u lingvističkim istraživanjima, pa joj u svojim djelima *Muġnī al-labīb ‘an kutub al-a‘ārīb* i *Šarḥ Muqaddima al-i‘rāb* posvetio posebno poglavlje. Međutim, u svojim izučavanjima rečenice, Ibn Hišām nije otišao dalje od sakupljanja onog što je o rečenici već rečeno.²

PROBLEM TERMINOLOGIJE

Na početku gramatičkih izučavanja arapski gramatičari nisu koristili ni poseban termin koji bi označavao rečenicu kao gramatičku konstrukciju. Tako, kada govori o rečenici, Sībawayh (um. 180/796) navodi samo njena dva osnovna konstituenta, *musnad* i *musnad ilayh*, ukazujući na vezu koja postoji među njima, ali ne ističući da oni formiraju *kalām* (rečenicu) niti bilo kakvu drugu gramatičku konstrukciju. Sībawayh, naime, *kalām* označava kao “govor” ili “iskaz” čime se ne misli na formalnu gramatičku jedinicu. Ni al-Mubarrid (um. 285/898) ni Ibn as-Sarraġ (um. 316/928) na eksplicitan način ne određuju poseban termin

potencijal u gramatičkim izučavanjima počinju osjetno slabiti. U ovom periodu pišu se, uglavnom, sažeci prije napisanih djela ili glose na komentare djela nastalih u prethodnom periodu. U Egiptu su to najčešće glose na komentare djela *al-Alfiyya* Ibn Mālīka i *Muġnī al-labīb ‘an kutub al-a‘ārīb* Ibn Hišāma, dok su se na istoku najčešće pisale glose na komentare djela *al-Kāfiyya* Ibn al-Ḥāġiba, naročito na komentar *al-Fawā'id al-ḍiyā'yya* od al-Ġāmīja. Ovakva situacija sa izučavanjem arapske gramatike trajala je sve do prestanka turske vlasti u Egiptu 1220/1805. godine kada počinje ponovna borba za oživljavanje izučavanja arapskog jezika. Međutim, pisanje gramatičkih djela u tradicionalnom duhu i dalje se nastavilo kod nekih gramatičara.

² ‘Abdulqādir al-Mahīrī, *Naẓarāt fī al-turāṭ al-luġawī al-‘arabī*, Dār al-ġarb al-islāmī, Bayrūt, 1993, 32-33.

za “rečenicu” kao nezavisnu sintaksičku konstrukciju. Smatra se da je al-Fārisī (um. 377/987) prvi definirao *kalām* i *ġumla* kao formalne gramatičke jedinice ističući da “ono što se sastoji od tri vrste riječi (imenice, glagoli i partikule) predstavlja nezavisnu rečenicu (*kalām*) i da to gramatičari nazivaju ‘rečenicama’ (*ġumal*)”. Al-Fārisī, međutim, na eksplicitan način ne ističe razliku između termina *kalām* i *ġumla*, ali se, implicitno, na osnovu upotrebe termina *kalām* u jednini, a *ġumal* u množini, razumijeva da se radi o dvije bitno različite gramatičke jedinice. Al-Fārisī, pored toga, ističe da *ġumla* ne može stajati samostalno kad izražava zakletvu i kao kondicionalna rečenica zato što ove rečenice zahtijevaju prisustvo druge rečenice da bi se postigao potpun smisao takvog iskaza.³

I među kasnijim gramatičarima postojala je kolebljivost u pogledu upotrebe termina *kalām* i *ġumla*. Tako Ibn Ğinnī (um. 392/1001-02) i al-Zamaḥšarī (um. 538/1443) između ova dva termina ne prave razliku. Ibn Ğinnī ističe da “*kalām* predstavlja svaki nezavisan iskaz koji izražava potpun smisao koji gramatičari nazivaju *ġumla*, npr.: زَيْدٌ أَخُوكَ Zejd je tvoj brat, ili قَامَ مُحَمَّدٌ Muhamed je ustao”.⁴ Al-Zamaḥšarī *kalām* definira kao “konstrukciju sastavljenu od dvije riječi koje se nalaze u predikatskom odnosu koji mogu uspostaviti dvije imenice, npr.: زَيْدٌ أَخُوكَ Zejd je tvoj brat, ili glagol i imenica, npr.: اِنْطَلَقَ بَكْرٌ Bekr je otišao, a koja se naziva *ġumla*”. Tako i prema al-Zamaḥšariju, termini *kalām* i *ġumla*, predstavljaju sinonime.⁵ Međutim, već Ibn Ya‘iš u komentaru navedenog al-Zamaḥšarijevog stava, prema nekim tumačenjima, pokušava ukazati na razliku između ova dva termina ističući da *kalām* predstavlja rečenicu koja izražava potpuno i nezavisno značenje.⁶ Pretpostavlja se da je ovakvo shvatanje *kalāma* utjecalo na Ibn Hišāma da na eksplicitan način ukaže na razliku između ova dva termina. Tako Ibn Hišām ističe da “*kalām* predstavlja iskaz s potpunim smislom, odnosno informacijom, i određenim ciljem nakon koga se može zastati, dok *ġumla* predstavlja iskaz koji se sastoji od glagola (fi‘l) i njegovog agensa (fā‘il), npr.: قَامَ زَيْدٌ Zejd je ustao ili subjekta (mubtada‘) i njego-

³ Sībawayh, *al-Kitāb*, I, 7, prema: Jonathan Owens, *The Foundations of Grammar - An Introduction to Medieval Arabic Grammatical Theory*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1988, 36-37 i al-Mahīrī, *Nazarāt ...*, 33.

⁴ Abū al-Faṭḥ ‘Uṭmān ibn Ğinnī: *al-Ḥaṣā’iṣ* I-II, (Taḥqīq: Muḥammad ‘Alī al-Naġġār), Dār al-kutub al-miṣriyya, al-Qāhira, 1371/1952-1374/1955, I, 17.

⁵ Abū al-Qāsim Maḥmūd ibn ‘Umar al-Zamaḥšarī, *al-Mufaṣṣal fī ṣan‘a al-i‘rāb*, Dār wa Maktaba al-Hilāl, Bayrūt, 1993, 23.

⁶ Al-Mahīrī, *Nazarāt ...*, 34; Abū al-Baqā’ Ya‘iš Muwaffaquddīn ibn ‘Alī ibn Ya‘iš, *Šarḥ al-Mufaṣṣal*, I-X + Fahāris, Maṭbu‘āt: Maġma‘ al-luġa al-‘arabiyya, Dimašq, 1411/1990, Tawzī‘: Maktaba al-Mutanabbī, al-Qāhira, I, 20.

vog predikata (ḥabar), npr.: زَيْدٌ قَائِمٌ *Zejd stoji*". *Ġumla*, prema tome, predstavlja gramatičku konstrukciju koja ima subjekt (mubtada') i predikat (ḥabar), odnosno glagol (fi'l) i agens (fā'il) i ne izražava uvijek potpuno i nezavisno značenje, kao što su, npr., odnosne i kondicionalne rečenice ili rečenice zakletve. Ove rečenice tek zajedno s drugom, glavnom rečenicom, s kojom stoje u suštinskoj vezi, izražavaju potpun smisao. Prema tome, *ġumla* je, kako objašnjava Ibn Hišām, gramatička jedinica šireg značenja od konstrukcije koja se označava kao *kalām* zato što *kalām* predstavlja iskaz koji sadrži potpuno i samostalno značenje i zbog toga ne zahtijeva drugu rečenicu ili riječi kojima bi se upotrijebilo njegovo značenje.⁷ Interesantno je da i al-Radī (um. 686/1287), skoro jedno stoljeće prije Ibn Hišāma, na isti način ukazuje na razliku između ova dva pojma ističući da "svaki *kalām* predstavlja *ġumlu*, ali ne i obrnuto".⁸ Čudno je, kako ističe Jonathan Owens, da je trebalo da prođe toliko dugo vremena da bi se na ovako eksplicitan način definirala *ġumla*, bez obzira što se i dotada, u najvećem broju gramatičkih djela termin *ġumla* koristio u potpuno istom značenju kako ga je Ibn Hišām definirao, samo bez njegove jasne definicije. Owens, istovremeno, navodi veliki broj tradicionalnih arapskih gramatičara koji u svojim djelima na ovakav način koriste termin *ġumla*.⁹

Ġumla, prema tome, za arapske gramatičare predstavlja formalnu gramatičku jedinicu, a *kalām* nezavisnu jezičku jedinicu. *Kalām*, kao samostalna jezička jedinica, ima svoju fonetsku formu (lafz) u kojoj su riječi spojene u definiranom odnosu (murakkab) i iskazuju konvencijom utvrđenu (waḍ') cjelovitu poruku (muḥīd) u kojoj se prepoznaje postojanje određene namjere (qaṣd) govornika.¹⁰ Tako je, prema većini gramatičara, iskazivanje cjelovite poruke (ifāda) uvjet kod *kalāma*, za razliku od *ġumle*, kod koje je predikacija (isnād) osnovni uvjet, bez obzira na to da li izražava potpun smisao ili ne.¹¹

⁷ Ġamāluddīn ibn Hišām al-Ansārī, *Muġnī al-labīb 'an kutub al-a'arīb*, Ḥaqqāqahū wa 'allaqa 'alayhi: Dr. Māzin al-Mubārak wa Muḥammad 'Alī Ḥamdullāh, Dār al-fikr, Bayrūt, 1412/1992, 490-492.

⁸ Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Astarābādī Raḍiyuddīn, *Šarḥ al-Kāfiya*, I-II, al-Šarīka al-šaḥāfiyya al-'uṭmāniyya, (Istānbūl), 1310/1900, I, 8.

⁹ Jonathan Owens, *The Foundations of Grammar*, 38.

¹⁰ Jonathan Owens, *The Foundations of Grammar*, 38; M.G Carter, Arab Linguistics: An introductory classical text with translation and notes (*Nūr al-saġiyya fī ḥall al-alfāz al-Ġurrūmiyya li al-Širbīnī*), Edited by M.G. Carter, John Benjamins B.V., Amsterdam, 1981, 9-11.

¹¹ Abū Muḥammad 'Abdullāh Ġamāluddīn ibn Hišām al-Ansārī, *Awḍaḥ al-masālik ilā Alfīyya Ibn Mālik*, wa ma'ahu kitāb: 'Abdulmuta'al al-Ša'idī, *Buġya al-sālik ilā Awḍaḥ al-masālik*, Maktaba al-ādāb, al-Qāhira, 1982, 5; 'Alī ibn Muḥammad

DEFINIRANJE REČENICE

Pored ustanovljenja termina *ġumla* za označavanje rečenice, arapskim gramatičarima posebno je bilo značajno definiranje same rečenice, vodeći računa o njenim osnovnim karakteristikama. Rečenica, prema njima, pretpostavlja postojanje predikativnog odnosa (*isnād*) između subjekta i predikata koji se u dvodjelnoj analizi rečenice označavaju kao *musnad* (komentar) i *musnad ilayh* (predmet). Oni predstavljaju dva osnovna konstituenta rečenice, bez obzira da li u formiranju takve rečenice učestvuju dvije imenice ili glagol i imenica. “Predmet” rečenice predstavlja ono o kome ili čemu se govori a “komentar” ono što predstavlja novi podatak koji se tiče predmeta rečenice. U ovakvoj dvodjelnoj karakterizaciji rečenice *musnad ilayh* može biti subjekt imenske rečenice (*muḩtadaʿ*) i agens glagolske rečenice (*fāʿil*), a *musnad* predikat imenske rečenice (*ḩabar*) i predikat glagolske rečenice (*fiʿl*).

Zahvaljujući predikatskom odnosu u kojem se nalaze, predmet i komentar izražavaju potpun smisao (*ifāda*) koji uključuje poruku koju govornik o predmetu (*musnad*) rečenice želi saopćiti svom sagovorniku. Potpun smisao (*ifāda*), prema arapskim gramatičarima, predstavlja “iskaz, sam po sebi samostalan, koji prenosi određenu poruku”¹² ili iskaz koji izražava “sadržaj poslije čijeg iskaza govornik može zastati”¹³ a da sagovornik kao primalac poruke ne očekuje dodatnu informaciju da bi razumio upućenu mu poruku. Da bi poruka koju govornik ovakvom rečenicom prenosi bila razumljiva i sagovorniku, ona mora biti sastavljena od konvencijom utvrđenih jezičkih jedinica, odnosno i govorniku i sagovorniku poznatih riječi.

Predmet rečenice može biti isključivo imenica, jer jedino ona svojim sadržajem može predstavljati predmet komentara, dok komentar, osim imenice, mogu biti glagol, sintagma pa, čak, i rečenica, zato što svojim značenjem mogu izražavati novi podatak o predmetu rečenice. Partikula ne može biti ni jedan od dva navedena elementa rečenice zato što sama ne izražava potpuno značenje. Predikativni odnos ne mogu uspostavljati ni dva glagola, zato što sami, kao bezlični oblici, ne iskazuju agens glagolskog sadržaja. Zbog toga što predstavljaju osnovne i obavezne elemente rečenične konstrukcije, predmet i komentar se označavaju

ibn ʿAlī al-Ġurġānī (al-Sayyid al-Šarīf), *al-Taʿrīfāt*, (Taḩqīq wa taqdīm: Ibrāhīm al-Abyārī), Dār al-kitāb al-ʿarabī, Bayrūt, 1417/1996, 106.

¹² Ibn Yaʿīš, *Šarḩ al-Mufaṣṣal*, I, 20.

¹³ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 490 Bahāʿuddīn ʿAbdullāh ibn ʿAqīl al-ʿAqīlī, *Šarḩ Ibn ʿAqīl (Šarḩ Alfīyya Ibn ʿAqīl)*, I-II, s.l., s.a. wa maʿahu: Muḩammad Muḩyiddīn ʿAbdulḩamīd, *Minḩa al-ġalīl bi taḩqīq Šarḩ Ibn ʿAqīl*, I, 14.

i kao *'umda al-ğumla* (temelj rečenice). Njihovo prisustvo u rečenici je obavezno u eksplicitnom ili implicitnom obliku, kao u slučaju vokativa kada se, prema većini gramatičara, umjesto vokativne čestice implicira elidirani glagol: اذُعُو ili اذُعُو Zovem, Dozivam.

Drugi elementi prisutni u rečenici definiraju se kao pridodati dijelovi rečenice (faḍla) koji imaju status sporednih dijelova. U pridodate dijelove rečenice ubrajaju se razne vrste objekatskih dopuna (mafā'īl), kvalifikator okolnosti (ḥāl), akuzativ specifikacije (tamyīz) ili apozitivi (tawābi'). Međutim, iako predstavljaju pridodate dijelove rečenice koji ne učestvuju u uspostavljanju predikatskog odnosa, njihovo prisustvo u rečenici je nekada obavezno radi izražavanja potpunog značenja rečenice, npr.: إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالِيٍّ *Kada ustaju da namaz obavljaju, lijeno se dižu (al-Qur'ān, al-Nisā', 142)*. Tako se u navedenom ajetu ne može izostaviti pridjev كَسَالِيٍّ, bez obzira što predstavlja pridodati dio rečenice, zato što značenje rečenice zavisi od njegovog prisustva.¹⁴

VRSTE PREDIKACIJE

Predikacija (isnād), prema arapskim gramatičarima, znači povezivanje dviju riječi tako da zajedno izražavaju potpuno i jedinstveno značenje, poslije čega je poželjno napraviti stanku u govoru.¹⁵ Predikacija, prema tome, ne predstavlja formalno spajanje pojedinačnih elemenata koji izražavaju zbir pojedinačnih značenja pridodatih jedno drugom, nego konstrukciju koja izražava jedno novo, cjelovito i jedinstveno značenje.¹⁶ Kada predikaciju ostvaruju glagol (fi'l) i agens (fā'il) ili subjekt (mubtada') i predikat (ḥabar) takva se predikacija, prema arapskim gramatičarima, označava kao izvorna (isnād aṣlī) ili potpuna predikacija (isnād tāmm). U ovom slučaju jedan ili čak oba konstituenta rečenice mogu biti i ispušteni, s tim što se njihovo prisustvo u rečenici implicira.

Međutim, kada se u predikativnom odnosu u poziciji jednog od osnovnih članova rečenice (*'umda al-ğumla*) nalazi riječ koja ima status sporednog člana rečenične strukture (faḍla), onda se takva predikacija označava kao neizvorna (isnād ġayr aṣlī). Tako u primjeru: رَأَيْتُ الْمُنْطَلِقَ غُلَامُهُ *Vidio sam njegovog slugu da je otišao* direktni objekt الْمُنْطَلِقَ predstavlja komentar (musnad) imenice الْغُلَامُ koja se nalazi u poziciji predmeta (musnad ilayh). Isti slučaj nalazi se i u ajetu: رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ

¹⁴ Fāḍil Šālīḥ al-Samarā'ī, *al-Ğumla al-'arabiyya, ta'līfuhā wa aqsāmuhā*, Dār al-fikr li al-tibā'a wa al-našr wa al-tawzī', 'Ammān, 1422/2002, 14.

¹⁵ Al-Ğurġānī (al-Sayyid al-Šarīf), *al-Ta'rīfāt*, 43.

¹⁶ Ibn Ya'īš, *Šarḥ al-Mufaṣṣal*, I, 20.

أَهْلَهَا *Gospodar naš, izbavi nas iz ovoga grada, čiji su stanovnici nasilnici* (*al-Qur'ān*, *al-Nisā'*, 75), samo što u ovom primjeru atribut الظالم predstavlja komentar (musnad) imenice الأهل koja se nalazi u poziciji predmeta (musnad ilayh). Slično je i u ajetu: خُشِعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ *Oni će oborenih pogleda iz grobova izlaziti* (*al-Qur'ān*, *al-Qamar*, 7) u kojem kvalifikator okolnosti (ḥāl) خُشِعًا predstavlja komentar (musnad) imenice الأبصار koja se nalazi u poziciji predmeta (musnad ilayh). Dakle, zbog toga što se u navedenim primjerima direktni objekt, atribut i kvalifikator okolnosti, kao sporedni dijelovi rečenice, nalaze u predikacijskom odnosu u poziciji komentara, u svima njima predikacija se tretira kao neizvorna (*isnād ġayr aṣlī*).¹⁷

Međutim, ukoliko se jedan od osnovnih članova rečenične strukture uopće ne spominje, čak ni implicitno, onda se takva predikacija smatra nepotpunom (*isnād nāqiṣ*). Ovo se događa kada se umjesto jednog od osnovnih članova predikacije nalazi riječ s atributivnom funkcijom u rečenici koja nema poziciju komentara. Tako u primjeru: رَأَيْتَ الْمُنْطَلِقَ أَخُوهُ *Vidio sam njegovog slugu da je otišao*, أَخُوهُ predstavlja predmet participa aktivnog koji nema svog komentara, zato što particip aktivni الْمُنْطَلِقَ kao direktni objekt, predstavlja sporedni dio rečenice. Isto se događa i u navedenom kur'anskom ajetu: رَبَّنَا أَخْرَجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلَهَا *Gospodar naš, izbavi nas iz ovoga grada, čiji su stanovnici nasilnici* (*al-Qur'ān*, *al-Nisā'*, 75). Konstrukcija أَهْلَهَا u ovom ajetu predstavlja agens (fā'il) participa aktivnog الظالم koji se nalazi u poziciji atributa, tako da ni u ovom primjeru أَهْلَهَا kao predmet nema svog komentara, zato što particip aktivni الظالم kao atribut, predstavlja sporedni dio rečenice. Slično je i u ajetu: لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ *Srca rasijanih* (*al-Qur'ān*, *al-Anbiyā'*, 3) u kojem قُلُوبُهُمْ predstavlja agens participa aktivnog لاهية koji se nalazi u poziciji kvalifikatora okolnosti (ḥāl) koji, kao sporedni dio rečenice, ne može istovremeno biti i jedan od njenih konstituenata. Tako i u ovom slučaju قُلُوبُهُمْ, kao predmet, nema svog komentara. Zbog toga što je u svim navedenim primjerima predmet spomenut bez komentara, ovakva se predikacija označava kao nepotpuna.¹⁸

OSNOVNE KARAKTERISTIKE REČENICE

Rečenica se u arapskom jeziku može formirati od neizvedenih i izvedenih riječi a odlikuje se, između ostalog, inverzijom (*taqdīm wa ta'hīr*) i ispuštanjem (*ḥaḍf*) riječi. Izvorni raspored subjekta i predikata

¹⁷ Al-Raḍī, *Šarḥ al-Kāfiya*, I, 8; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 24-26.

¹⁸ Ibid., 26-30.

u imenskoj rečenici je da subjekt dolazi prije predikata, zato što predikat svojim značenjem atributira subjekt, npr.: أَخُوكَ قَائِمٌ *Tvoj brat je došao*. Međutim, predikat, bilo kao pojedinačna riječ ili rečenica, može doći i prije subjekta ukoliko time ne bi došlo do zbrke i nejasnoće u značenju rečenice, npr.: قَائِمٌ زَيْدٌ *Zejd stoji* ili فِي الدَّارِ زَيْدٌ *Zejd je u kući* ili قَائِمٌ أَبُوهُ زَيْدٌ *Zejd, njegov otac stoji*. U suprotnom, subjekt obavezno dolazi prije predikata. Predikat, osim toga, u nekim slučajevima, čak, obavezno dolazi prije subjekta. Predikat, između ostalog, obavezno dolazi prije subjekta u slučaju kada je predikat priloška ili prijedloška konstrukcija a subjekt nedeterminirana imenica, npr.: فِي الدَّارِ رَجُلٌ *U kući je neki čovjek* ili وَالذَّيْنَةُ مَرْيَدٌ *A mi imamo još više* (*al-Qur'ān*, Qāf, 35) zatim, kada je sa subjektom pronominalni sufiks koji se odnosi na dio predikata, npr.: فِي الدَّارِ صَاحِبُهَا *U kući je njen vlasnik* zatim, kada se značenje predikata sužava subjektom pomoću restriktivnih čestica إِلَّا i إِمَّا, npr.: مَا فِي الْبَيْتِ إِلَّا الْأَهْلُ *U kući su samo ukućani* ili إِمَّا فِي الْبَيْتِ الْأَهْلُ *U kući su samo ukućani* ili kada je predikat riječ koja ima inicijalnu poziciju u rečenici ili se takva riječ odnosi na predikat, kao što su upitne zamjenice, npr.: هَلْ قَتَى فِيكُمْ? *Ima li među vama kakav mladić?*¹⁹

Izvorni raspored riječi u glagolskoj rečenici je takav da glagol dolazi prije svog agensa, npr.: يَفْعُمُ أَخُوكَ *Pristiže tvoj brat*. Agens može doći prije glagola samo ukoliko za to postoje razlozi. Međutim, kao što je naprijed navedeno, sporno je među gramatičarima da li se rečenica u kojoj agens dolazi prije glagola može tretirati glagolskom rečenicom. Prema izvornom rasporedu rečeničnih elemenata, pridodati dijelovi, kao sporedni elementi rečenične konstrukcije, dolaze poslije osnovnih elemenata.

Inverzija pojedinih dijelova rečenice uglavnom se ponajviše vrši iz stilskih razloga ili kada se želi istaći sadržaj određenog elementa s obzirom na njegovu trenutačnu važnost. Ovakav stil izražavanja posebno je prisutan u kur'anskom tekstu. Takav je, npr., slučaj u ajetu: وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ *I brdo iznad vas podigli* (*al-Qur'ān*, al-Baqara, 63), gdje je priloška konstrukcija فَوْقَكُمْ došla prije objekta الطُّورَ, dok je u ajetu: وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *Tebi se klanjamo i od Tebe pomoć tražimo* (*al-Qur'ān*, al-Fātiha, 4) direktni objekt došao prije svog regensa. Dolaskom paci-

¹⁹ Ibn 'Aqīl, *Šarḥ al-Alfiyya*, I, 216-218; Ibn Ya'īš, *Šarḥ al-Mufaṣṣal*, I, 92-94; 'Abbās Ḥasan, *al-Naḥw al-wāfi*, I-IV, Dār al-ma'ārif bi Miṣr, al-Qāhira, 1974-76, I, 501-502; Muṣṭafā al-Galāyīnī, *Ġami' al-durūs al-'arabiyya*, (Rāġa'a ḥādīhi al-ṭab'a wa naqqahāhā: Sālim Šamsuddīn), al-Maktaba al-'aṣriyya, Ṣaydā-Bayrūt, 1423/2003, 358-359; Muḥammad As'ad al-Nādīrī, *Naḥw al-luġa al-'arabiyya, Kitāb fi qawā'id al-naḥw wa al-ṣarf*, al-Maktaba al-'aṣriyya, Ṣaydā-Bayrūt, 2002, 373-374.

jentisa prije regensa najčešće se postiže restrikcija značenja i usmjerenje pažnje na poruku koju izražava takva rečenica.²⁰

Međutim, ukoliko bi inverzijom došlo do promjene značenja rečenice ili problema u njenom ispravnom razumijevanju, tada inverzija ne bi bila dopuštena. Tako, ako bi se u rečenici: جَاءَ رَجُلٌ مِنْ ذَوِي السُّلْطَةِ يَكْتُمُ أَمْرَهُ *Došao je jedan čovjek iz vlasti krijući povod svog dolaska* uradila inverzija riječi tako da rečenica glasi: جَاءَ رَجُلٌ يَكْتُمُ أَمْرَهُ مِنْ ذَوِي السُّلْطَةِ *Došao je jedan čovjek krijući od vlasti povod svog dolaska*, došlo bi, kao što se vidi, do potpune promjene značenja. Do nejasnoća i problema u razumijevanju rečenice moglo bi doći i u slučaju inverzije subjekta i predikata imenske rečenice, ukoliko su oba determinirani. S obzirom na to da bi u ovom slučaju bilo teško identificirati subjekt i predikat, ovakva inverzija se ne preporučuje, osim ukoliko kontekst na njih upućuje. Tako bi se u slučaju inverzije subjekta i predikata u primjeru: أَخْرَكَ زَيْدٌ *Tvoj brat je Zejd* samo na temelju konteksta, možda, moglo utvrditi šta je subjekt a šta predikat. Isto bi se dogodilo i u slučaju inverzije agensa i direktnog objekta u primjeru: ضَرَبَ مُوسَى عَيْسَى *Musa je udario Isaa*. Inverzija se ne dopušta ni u restriktivnim rečenicama, tako da se, npr., umjesto: مَا ضَرَبَ زَيْدٌ إِلَّا خَالِدًا *Zejd je udario samo Halida*, ne bi moglo reći: مَا ضَرَبَ خَالِدًا إِلَّا زَيْدٌ zato što bi u tom slučaju došlo do promjene značenja rečenice. Isto bi se dogodilo i u slučaju inverzije riječi u rečenici: مَا عَلِيٌّ إِلَّا مِنْ أَهْلِي *Alija je isključivo iz moje porodice* tako da glasi: مَا مِنْ أَهْلِي إِلَّا عَلِيٌّ.²¹

Inverzija se ne dopušta ni između riječi i rečenica koje imaju utvrđene sintaksičke funkcije u rečenici. Tako odnosna rečenica ni bilo koji njen dio ne može doći prije glavne rečenice, makar se glavna rečenica sastojala i od jedne riječi. Zbog toga se ne bi moglo reći: الَّذِي ضَرَبَ زَيْدًا عَمْرُو *Onaj koji je udario Zejda je Amr*. S obzirom na to da i određeni član može imati vrijednost odnosne zamjenice, ne bi se mogla izvršiti inverzija riječi ni u rečenici: هُوَ الْقَادِمُ مُسْرِعًا *On je (onaj koji je) došao brzo*, tako da glasi: هُوَ مُسْرِعًا الْقَادِمُ. Iz sličnih razloga ni pacijentis infinitiva ne može doći prije svog regensa, odnosno infinitiva, zato što infinitiv ima rekciju infinitivne čestice i glagola koji imaju značenje odnosne zamjenice i odnosne rečenice. Zato se umjesto: خَالِدًا إِكْرَامُكَ *Lijepo si ugostio Halida* ne može reći: خَالِدًا إِكْرَامُكَ حَسَنٌ.²² Ni apozitivi (atribut, koroborativ, permutativ, apozicija i element

²⁰ Al-Raḍī, *Šarḥ al-Kāfiya*, II, 16; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 44.

²¹ Ibn 'Aqīl, *Šarḥ al-Alfiyya*, I, 232-233 i 487-488; 'Abbās Ḥasan, *al-Naḥw al-wāfi*, II, 86; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 55-57.

²² Abū Bakr ibn al-Sarrāġ al-Baġdādī, *al-Uṣūl fī al-naḥw*, I-II, (Taḥqīq: dr. 'Abdullūsayn al-Fatalī), Maṭba'a al-Nu'mān, al-Naġaf al-Šarīf (I), Maṭba'a Salmān al-

poslije veznika) ne mogu doći prije svog antecedenta. Tako atribut ne može doći prije svog antecedenta ni bilo šta drugo što je u vezi s atributom a odnosi se na njegov antecedent. Atribut ne može imati ni rekciju na elementu koji se nalazi prije njegovog antecedenta. Tako se u primjeru: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مُكْرَمٍ خَالِدًا *Prošao sam pored čovjeka koji je lijepo ugostio Halida* ne bi mogla izvršiti inverzija riječi tako da rečenica glasi: مَرَرْتُ خَالِدًا بِرَجُلٍ مُكْرَمٍ zato što bi i u tom slučaju došlo do promjene značenja rečenice. Pozicije, između ostalih, ne mogu zamjenjivati ni određenica i odredbenica u konstrukciji aneksije, tako da određenica ili bilo koji element povezan s njom ne može doći prije odredbenice. Zato u primjeru: هَذَا يَوْمٌ ضَرَبَكَ زَيْدٌ *Ovo je dan kada te je udario Zejd* imenica زَيْدٌ ne može doći prije imenice يَوْمٌ niti prije rečenice ضَرَبَكَ.²³

Na ograničenje inverzije u rečenici mogu utjecati i razlozi koji se tiču glagolske rekcije ('amal). Tako, prije nepromjenljivih glagola, kao što su glagoli čuđenja ili glagoli لَيْسَ و عَسَى ne može doći njihov pacijentis. Zbog toga se umjesto: لَيْسَ أَخُوكَ مُنْطَلِقًا *Tvoj brat nije otišao* ne može reći: مُنْطَلِقًا لَيْسَ أَخُوكَ, niti se umjesto: مَا أَحْسَنَ زَيْدًا *Kako je dobar Zejd!* može reći: زَيْدًا مَا أَحْسَنَ. Prije regensa ne mogu doći ni pacijentis elativa, atributa, glagolske imenice, pacijentisi značenjskih regensa, niti pacijentisi partikula koje imaju rekciju zbog toga što svi ovi regensi imaju slabiju moć regiranja od glagola čija je izvorna osobina rekcija.²⁴

Jedna od odlika arapske rečenice jeste i ta da između dva elementa povezana rekcijom ne može doći umetnuti element (ağnabī) na koji ne djeluje rekcija razdvojenog regensa i njegovog pacijentisa. Tako se umjesto: كَانَتْ الْحُمَى تَأْخُذُ زَيْدًا *Groznica je počela obuzimati Zejda* ne može reći: كَانَتْ زَيْدًا الْحُمَى تَأْخُذُ zato što se time razdvajaju glagol كَانَ i njegov subjekt i između njih dolazi imenica زَيْدًا koja ne predstavlja njegov predikat niti subjekt.²⁵ U arapskom jeziku postoje, također, imenice i partikule koje obavezno zauzimaju inicijalnu poziciju u rečenici, kao što su partikule slične glagolima osim partikule أَنْ, zatim niječne partikule, inicijalna afirmativna partikula لَ (lām al-ibtidā'), upitne i kondicionalne partikule i dr., tako da prije njih ne može doći neka dru-

A'zamī (II), Bagdād, 1393 /1973, II, 232-233; Ibn Ya'īš, *Šarḥ al-Mufaṣṣal*, VI, 67; Al-Raḍī, *Šarḥ al-Kāfiya*, II, 60; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 57.

²³ Ibn al-Sarrāġ, *al-Uṣūl fī al-naḥw*, II, 234; Al-Raḍī, *Šarḥ al-Kāfiya*, I, 165; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 60-62.

²⁴ Al-Zamaḥšarī, *al-Mufaṣṣal*, 356 i 368; Ibn Ya'īš, *Šarḥ al-Mufaṣṣal*, VII, 114 i 149-150; Al-Nādirī, *Naḥw al-luġa...*, 383; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 65-66.

²⁵ Ibn al-Sarrāġ, *al-Uṣūl fī al-naḥw*, II, 246; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 66.

ga riječ. Tako se umjesto: إِنَّكَ مُسَافِرٌ غَدًا *Ti si putnik sutra ne može reći:* إِنَّكَ مُسَافِرٌ غَدًا niti se umjesto كَيْفَ جَاءَ أَخُوكَ *Kako je došao tvoj brat može reći:* جَاءَ أَخُوكَ كَيْفَ.²⁶

ELIDIRANJE

Osnovno pravilo, prema arapskim gramatičarima, jeste eksplicitno prisustvo svih elemenata rečenične strukture, ali i da se neki od njenih dijelova iz određenih razloga mogu i ispustiti, ukoliko se na osnovu konteksta njihovo postojanje može utvrditi. U tom slučaju izostavljeni element se implicira, a njegovo postojanje se utvrđuje na temelju semantičkog ili formalnog konteksta ili prema kontekstualnoj situaciji u kojoj se izostavljanje realizira. Osim toga, ispušteni element mora biti još i poznat sagovorniku i prepoznatljiv svim drugim učesnicima u komunikaciji i, na kraju, njegovo ispuštanje ne smije proizvesti nejasnoće u značenju rečenice ili dovesti do poremećaja sintaksičke strukture rečenice.²⁷ Ispuštanje ili elidiranje (ḥaḍf), kao sintaksička pojava u arapskom jeziku, vrlo je raširena. Tako se mogu ispuštati razni dijelovi rečenične strukture, kao što su subjekt, predikat, objekt, apsolutni objekt, priloške oznake mjesta i vremena, kvalifikator okolnosti, akuzativ specifikacije, akuzativ izuzimanja, atribut, njegov antecedent, određenica i odredbenica u konstrukciji aneksije i drugi. Ispuštati se kao jezičke jedinice mogu pojedini konsonanti u riječima, sve gramatičke vrste riječi i rečenice. Tako je u primjeru: لَمْ يَكُ *On nije bio* ispušten konsonat (ن). U ajetu: تَاللَّهِ تَقْتَأُ تُذَكِّرُ يُوسُفَ *Allaha nam, ti neprestano spominješ Jusufa (al-Qur'ān, Yūsuf, 85)* ispuštena je partikula (لَا تَقْتَأُ), u ajetu: وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ قَالَُوا خَيْرٌ مِنْهُ *A onima koji su se Allaha bojali reći će se: "Šta je objavljivao Gospodar vaš?" – "Dobro" - odgovorit će (al-Qur'ān, al-Naḥl, 30)* ispušten je glagol (أَنْزَلَ خَيْرًا), dok je u ajetu: وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ مَاءً حَمِيمًا *A znaš li ti šta će to biti? – Vatra užarena (al-Qur'ān, al-Qāri'a, 10-11)* ispuštena zamjenica (هِيَ نَارٌ). U ajetu: فَضْرَبْنَا بِهَا عَيْنَآ *Mi smo rekli: "Udari štapom svojim po stijeni!" – i iz nje je dvanaest vrela provrelo (al-Qur'ān, al-Baqara, 60)* ispuštena je rečenica (فَضْرَبْنَا بِهَا عَيْنَآ).

Osim što je dopušteno, ispuštanje određenih dijelova rečenične strukture nekada je i obavezno, uglavnom u ustaljenim izrekama i frazama u jezičkoj praksi.²⁸

²⁶ Ibid., 70; Al-Raḍī, *Šarḥ al-Kāfiya*, I, 98.

²⁷ Ibn al-Sarrāḡ, *al-Uṣūl fī al-naḥw*, I, 76-79.

²⁸ Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 75.

Elidiranje određenih elemenata u rečenici, pod navedenim uvjetima, može se vršiti radi ostvarivanja ekonomičnosti u izražavanju, zbog mogućnosti postizanja istog značenja i bez izostavljenog elementa, zatim radi emfatičnosti, stilskog izražavanja u smislu oblikovanja metričkih stihova ili očuvanja rime i ritma, radi postizanja jezgrovitog i sažetog iskaza, olakšanja izgovora ili isticanja glavne poruke iskaza (posebno u al-Qur'ānu).

VRSTE REČENICA

Rečenice se u arapskom jeziku klasificiraju prema više različitih kriterija. Osnovna klasifikacija rečenica, prema arapskim gramatičarima, zasniva se na gramatičkoj vrsti riječi koje se nalaze u poziciji predmeta i komentara, odnosno subjekta i predikata u rečenici. Prema ovom kriteriju, rečenice se dijele na imenske (ḡumal ismiyya) i glagolske (ḡumal fi'liyya). Tradicionalni arapski gramatičari rečenice klasificiraju na specifičan način, prema sastavu, na minimalne (ḡumal sugrā) i maksimalne rečenice (ḡumal kubrā), na jednoj strani, i na rečenice koje ne spadaju ni u maksimalne ni u minimalne rečenice, na drugoj strani. U arapskoj gramatici prisutna je podjela rečenica i prema funkcionalnom principu na izjavne (ḡumal kabariyya) i kreativne rečenice (ḡumal inšā'iyya). Specifična podjela rečenica u arapskoj gramatici zasniva se na sintaksičkoj funkciji koju prosta rečenica može imati u složenoj rečenici. Prema ovom principu, prosta rečenica u složenoj rečenici može izražavati značenje pojedinačne riječi, tako da umjesto nje može stajati odgovarajuća pojedinačna riječ, i prosta rečenica koja ne izražava značenje pojedinačne riječi tako da umjesto takve rečenice ne može stajati pojedinačna riječ. Prva vrsta ovih rečenica označavaju se kao rečenice koje imaju fleksiju prema sintaksičkoj funkciji koju zauzimaju u složenoj rečenici (ḡumal lahā mahall min al-i'rāb) a druga kao rečenice koje nemaju fleksiju s obzirom na sintaksičku funkciju koju imaju u složenoj rečenici (ḡumal lā mahall lahā min al-i'rāb). Arapski gramatičari kao posebnu vrstu rečenica tretiraju narativne rečenice (ḡumal mahkiyya) koje u formi upravnog i neupravnog govora slijede poslije glagola **قَالَ** i iz njega izvedenih oblika u narativnom značenju. U arapskoj gramatici postoje i druge vrste podjele rečenica koje, uglavnom, odražavaju klasifikaciju rečenica u većini drugih jezika. Neke od njih se spominju i u ovom radu.

IMENSKE I GLAGOLSKE REČENICE

S obzirom na to da se jedino na poziciji komentara (musnad), kao predikata, mogu nalaziti različite vrste riječi, ovu su činjenicu neki arapski gramatičari uzeli kao kriterij za osnovnu klasifikaciju rečenica na gla-

golske i imenske rečenice. Ovaj princip podjele rečenica posebno je značajan, jer uvažava jezičku stvarnost koja pruža više različitih mogućnosti. Međutim, drugi gramatičari su zanemarili ovaj kriterij podjele rečenica, a prihvatili princip pozicije predmeta (musnad ilayh) u rečenici, tako da su prihvatili pravilo prema kojem je imenska rečenica svaka koja počinje imenicom, npr.: زَيْدٌ قَائِمٌ *Zejd stoji*, bez obzira da li sadrži glagol, a glagolska svaka koja počinje glagolom, npr.: قَامَ زَيْدٌ *Zejd je ustao*, كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا *Zejd je stajao* ili ظَنَنْتُهُ مُسَافِرًا *Mislilo sam da je on otputovao*.²⁹ Rečenice u kojima je komentar (musnad) glagol koji slijedi iza predmeta (musnad ilayh) zauzima inicijalnu poziciju, npr.: قَامَ زَيْدٌ *Zejd je ustao*, prema većini klasičnih arapskih gramatičara, tretiraju se kao imenske rečenice.

Međutim, gramatičari koji dopuštaju inverziju komentara i predmeta u glagolskim rečenicama, kao što su kufanski gramatičari, i ovu vrstu rečenica tretiraju glagolskim. Prema njima, u ovakvim rečenicama u inicijalnoj poziciji nalazi se glagol, samo što je inverzijom došao na drugu poziciju. Sličan stav imaju i al-Mubarrid i Ibn Mālik (um. 672/1274) koji smatraju da se glagolski karakter ovakvih rečenica može utvrditi na implicitan i interpretativan način, pretpostavljanjem glagola na početku rečenice. U tom slučaju i *musnad ilayh* se u ovakvim rečenicama tretira kao agens (fā'il) glagolske radnje. Čak i Ibn Hišām smatra da je bolje da se, npr., rečenica poslije veznika u primjeru: قَعَدَ عَمْرٌو وَزَيْدٌ قَامَ *Amr je sjeo, a Zejd ustao* radi ujednačenosti tretira glagolskom.³⁰

Zastupnici suprotnog mišljenja ove tvrdnje odbacuju, ističući da se ovakve rečenice moraju tretirati kao imenske, navodeći kao razlog mogućnost dolaska abrogatora prije njih koji dolaze, isključivo, pred imenske rečenice, npr.: إِنَّ مُحَمَّدًا يَحْضُرُ *Muhamed je prisutan*. Kada bi se ovakva rečenica tretirala glagolskom, čestica إِنَّ, prema njima, ne bi mogla prije nje doći.³¹ Tako je na kraju, bez obzira na postojanje različitog mišljenja u vezi s tretiranjem ovakvih rečenica, među gramatičarima prevladao stav da se tretiraju imenskim.³²

Međutim, klasificiranje rečenica na ovakav način dovelo je do određenih poteškoća, posebno prilikom utvrđivanja poretka riječi u glagolskoj rečenici. Kao logički rezultat ovakvog stava gramatičara, proizišlo je pravilo da agens ne može doći prije svoga glagola zato što bi se time izgubila glagolska forma rečenice. Međutim, budući da prema općem pravilu riječ može mijenjati svoju izvornu poziciju koja joj u rečenici pripada, što je u stilistici posebno prisutno, glagolska rečenica je u po-

²⁹ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 492; Al-Mahīrī, *Nazarāt ...*, 35-36.

³⁰ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 496-497; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 158.

³¹ *Ibid.*, 159.

³² Al-Mahīrī, *Nazarāt ...*, 36.

gledu svojih izražajnih mogućnosti, zbog ovakvog stava gramatičara, ostala prilično ograničena. U tom smislu stilističari smatraju da je dolazak predmeta (musnad ilayh) na početak rečenice prije glagola iz stilskih razloga posebno značajan i da se u odnosu između agensa i glagola na semantičkom nivou u tom slučaju ništa ne mijenja.³³

Klasificiranje rečenica na ovakav način, prema nekim savremenim gramatičkim tumačenjima, ne izražava mogući odnos između komentara (musnad) i predmeta (musnad ilayh). Šta više, ovaj se odnos, prema ovakvim mišljenjima, ne smatra ni kriterijem razlikovanja ovih dviju vrsta rečenica. Ovo se posebno očituje u neuvažavanju funkcije koju ima ovakav subjekt (mubtada') povezan s glagolom u iskazivanju značenja, bez obzira na to što je jasno da ima vrijednost agensa (fā'il), objekta ili neke druge gramatičke pozicije u kojoj se nalazi i da svojim prisustvom priprema rečenicu u kojoj se nalazi prije glagola da se smatra glagolskom. Jedina razlika koja, prema ovakvim tumačenjima, postoji između ovakve rečenice i rečenice koja počinje glagolom može biti retoričke naravi. Uporno tretiranje ovakve rečenice imenskom gramatičare ponekad prisiljava na interpretiranje (ta'wīl), impliciranje (taqdīr) ili pretpostavljanje (iftirād) skrivenih elemenata koji bi od rečenice, kada bi se na eksplicitan način iskazali, stvorili neobičnu konstrukciju koja bi u jezičkoj praksi teško mogla opstati.³⁴

Prihvatajući ovaj princip klasifikacije rečenica, Ibn Hišām navodi da postoji i treća vrsta rečenica koje počinju priloškom ili prijedloškom konstrukcijom i označava ih kao priloške rečenice (ḡumal ẓarfīyya), npr.: *أَعْنَدَكَ زَيْدٌ Je li kod tebe Zejd?* ili *أَفِي الدَّارِ زَيْدٌ Je li u kući Zejd?*³⁵ Ističući istovremeno da al-Zamaḥšarī navodi i kondicionalne rečenice (ḡumal šartīyya) kao četvrtu vrstu. Međutim, ove rečenice, prema Ibn Hišāmu, spadaju u glagolske rečenice.³⁶

Kada se govori o inicijalnoj poziciji u rečenici (šadr al-ḡumla), misli se, kako ističe Ibn Hišām, na poziciju komentara (musnad) i pred-

³³ 'Abdulqāhir al-Ġurġānī, *Dalā'il al-i'ğāz*, al-Qāhira, 1961, 72-93, prema: Al-Mahīrī, *Nazarāt...*, 37.

³⁴ Al-Mahīrī, *Nazarāt ...*, 36.

³⁵ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 492.

³⁶ Al-Zamaḥšarī, *al-Mufaṣṣal*, 44; Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 492. – O priloškim i kondicionalnim rečenicama u arapskoj gramatici, kao posebnoj vrsti rečenica, govori se kada se raspravlja o rečenicama u poziciji predikata imenske rečenice (ḥabar). Tada se, pored imenskih i glagolskih rečenica, govori i o priloškim i kondicionalnim rečenicama u poziciji predikata imenske rečenice. O različitom tumačenju i tretiranju ovih rečenica među arapskim gramatičarima pogledati: Mustafa Jahić, *Arapska gramatika u djelu al-Fawā'id al-'abdiyya Mustafe Ejubovića*, Gazi Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, 2007, 111-114.

meta (musnad ilayh) tako da se ne uzimaju u obzir partikule koje ne mogu vršiti navedene funkcije u rečenici. Zato se rečenice: *أَزَيْدٌ أَخُوكَ Je li Zejd tvoj brat?* i *مَا زَيْدٌ قَائِمًا Zejd ne stoji* tretiraju imenskim, a rečenice: *إِنْ قَامَ زَيْدٌ Ako je Zejd ustao* i *فَدُ قَامَ زَيْدٌ Zejd je već ustao* smatraju glagolskim. Ni sporedni dijelovi na početku rečenice ne utječu na određivanje vrste rečenice. Prilikom definiranja vrsta rečenice, prema Ibn Hišāmu, u obzir se uzima izvorna inicijalna pozicija konkretne rečenice, tako da, npr., rečenice: *كَيْفَ جَاءَ زَيْدٌ Kako je došao Zejd* ili *فَقَرِيفًا كَدَّبْتُمْ وَفَرِيفًا تَقْتُلُونَ Pa ste jedne u laž utjerivali, a druge ubijali* (*al-Qur'ān*, al-Baqara, 87) spadaju u glagolske, zato što se pretpostavlja da u ovim rečenicama imenice dolaze poslije glagola. Prema ovakvom kriteriju, i rečenice u primjerima: *يَا عَبْدَ اللَّهِ O Abdullahu!* i *وَأَنْ أَحَدًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ Ako te neki od mnogobožaca zamoli za zaštitu* (*al-Qur'ān*, al-Tawba, 6) ili *وَاللَّيْلَ إِذَا يَعْنَى Tako mi noći kad tmine razastre* (*al-Qur'ān*, al-Layl, 1) spadaju u glagolske rečenice zato što se pretpostavlja da počinju glagolima: *أَدْعُو عَبْدَ اللَّهِ Dozivam Abdullaha*, *وَأَنْ إِسْتَجَارَكَ أَحَدًا Ako te zamoli*, *وَأُقْسِمُ وَاللَّيْلَ Zaklinjem se noću*. Međutim, neslaganja među gramatičarima oko toga šta se u pojedinim rečenicama implicira izvornim dovelo je, kako ističe Ibn Hišām, i do različitog tretiranja takvih rečenica.³⁷

Među nekim gramatičarima postoji spor i u vezi s klasificiranjem rečenica s deficitarnim glagolima (af'āl nāqiṣa). Ovaj je spor nastao na pitanju izražavanja radnje (hadal) ovih glagola, što utječe na mogućnost njihovog zauzimanja pozicije komentara (musnad). Ukoliko ovi glagoli izražavaju radnju, kao što neki gramatičari tvrde, to znači i da uspostavljaju predikacijski odnos. Gramatičari koji smatraju suprotno tretiraju ih kao sporedne dijelove rečenice tako da se rečenica: *كَانَ أَخُوكَ Tvoj brat je oputovao*, prema njima, tretira kao imenska jer inicijalnu poziciju u rečenici zauzima *أَخُوكَ*. Prema drugačijem tumačenju, sve rečenice s deficitarnim glagolima i glagolima mišljenja (af'āl qulūb) spadaju u imenske rečenice, zato što ovi glagoli dolaze na subjekt i predikat imenske rečenice koji predstavljaju predmet (musnad ilayh) i komentar (musnad) takve rečenice, a deficitarni glagoli i glagoli mišljenja sporedne dijelove rečenice.³⁸

MAKSIMALNE I MINIMALNE REČENICE

Rečenice se u arapskom jeziku prema sastavu dijele, na jednoj strani, na maksimalne i minimalne rečenice i, na drugoj strani, rečenice koje ne spadaju ni u maksimalne ni u minimalne. Prema ovakvoj klasifi-

³⁷ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 493-497.

³⁸ Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 158.

kaciji, maksimalna rečenica (ġumla kubrā) je imenska rečenica čiji je subjekt imenica a predikat imenska rečenica, npr.: زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ *Zejd, njegov otac stoji* ili glagolska rečenica, npr.: زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ *Zejd, ustao je njegov otac*. Inicijalnu poziciju u maksimalnoj rečenici može zauzimati i glagol abrogirator (fi'l nāsiḥ), npr.: كَانَ مُحَمَّدٌ أَخُوهُ مُنْطَلِقٌ *Muhamedov brat je otišao* ili ظَنَنْتُ مُحَمَّدًا يُسَافِرُ أَخُوهُ *Mislio sam da Muhamedov brat putuje*, s tim što se u ovakvim rečenicama prvi objekt tretira subjektom maksimalne rečenice. Predikat maksimalne rečenice može biti i rečenica u izvornom smislu, npr.: زَيْدٌ سَافَرَ *Zejd, (on) je oputovao*.³⁹

Minimalna rečenica (ġumla šuġrā) predstavlja rečenicu koja se u maksimalnoj rečenici nalazi u poziciji njenog predikata, a može biti imenska, kao što je rečenica: أَبُوهُ قَائِمٌ *Njegov otac stoji* u primjeru: زَيْدٌ زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ ili glagolska, kao što je rečenica: قَامَ أَبُوهُ *Njegov otac je ustao* u primjeru: زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ. Minimalna rečenica može biti i rečenica koja se nalazi u poziciji drugog direktnog objekta, kao što je rečenica: يُسَافِرُ *Njegov brat putuje* u primjeru: ظَنَنْتُ مُحَمَّدًا يُسَافِرُ أَخُوهُ i rečenica u izvornom smislu, kao što je rečenica سَافَرَ u primjeru: زَيْدٌ سَافَرَ.⁴⁰

Nekada jedna rečenica može biti istovremeno i maksimalna i minimalna rečenica, kao u primjeru: مُحَمَّدٌ أَبُوهُ غَلَامُهُ مُسَافِرٌ *Muhamed, sluga njegovog oca je oputovao*. U navedenom primjeru rečenica: غَلَامُهُ مُسَافِرٌ *Sluga njegov (og oca) je oputovao* predstavlja isključivo minimalnu rečenicu, dok rečenica: أَبُوهُ غَلَامُهُ مُسَافِرٌ *Sluga njegovog oca je oputovao* predstavlja maksimalnu rečenicu u odnosu na rečenicu: غَلَامُهُ مُسَافِرٌ a minimalnu rečenicu u odnosu na cijeli iskaz (kalām). Isti slučaj nalazi se i u kur'anskom ajetu: لِكَيْنَا هُوَ اللَّهُ رَبِّي *Što se mene tiče, On, Allah, moj je Gospodar (al-Qur'ān, al-Kahf, 38)*. Navedeni ajet implicitno glasi: لكنّ أنا هو الله ربّي tako da se u ovom primjeru nalaze tri subjekta imenske rečenice. Prvi je أنا, drugi je zamjenica činjenice هُوَ a treći اللهُ, dok je رَبِّي predikat trećeg subjekta. Treći subjekt sa svojim predikatom predstavlja predikat drugog subjekta, dok drugi subjekt sa svojim predikatom predstavlja predikat prvog subjekta. Tako rečenica: اللهُ رَبِّي *Allah je moj Gospodar* u navedenom ajetu predstavlja minimalnu rečenicu, dok rečenica: هُوَ اللهُ رَبِّي *On, Allah, moj je Gospodar* predstavlja maksimalnu rečenicu u odnosu na rečenicu: اللهُ رَبِّي a minimalnu u odnosu na cijeli iskaz (kalām).⁴¹

³⁹ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 497; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 168; Aḥmad Qabbiš, *al-Kāmil fī al-naḥw wa al-šarf wa al-i'rāb*, Dār al-ġil, Bayrūt, 1399/1979, 221.

⁴⁰ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 497; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 169; Aḥmad Qabbiš, *al-Kāmil...*, 221.

⁴¹ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 497; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 169; Aḥmad Qabbiš, *al-Kāmil...*, 221.

Rečenice koje ne ispunjavaju naprijed navedene uvjete, kao što su, npr., rečenice: سَافَرَ أَخُوكَ *Otputovao je tvoj brat* ili أَخُوكَ سَافَرَ *Tvoj brat je otputovao* označavaju se kao ni maksimalne ni minimalne.

IZJAVNE I KREATIVNE REČENICE

Arapski gramatičari prema funkcionalnom principu rečenice dijele na izjavne ili obavještajne (ḡumal ḥabariyya) i kreativne (ḡumal inšā'iyya). Izjavnim rečenicama se nešto izjavljuje ili obavještava o nečemu, bez obzira da li je to što se izjavljuje ili prenosi kao obavijest tačno ili netačno, npr.: السَّمَاءُ فَوْقَنَا *Nebo je iznad nas* ili أَسَافِرُ غَدًا *Sutra putujem*. Kreativne rečenice predstavljaju emocionalne iskaze u kojima govornik iznosi vlastita osjećanja. U ovakvim rečenicama, suprotno izjavnim rečenicama, ne postoji mogućnost izricanja tačnog ili netačnog sadržaja. Kreativne rečenice dijele se na uzvične (ḡumal inšā'iyya ṭalabiyya) i ekspresivne rečenice (ḡumal inšā'iyya ḡayr ṭalabiyya).⁴²

Iskazivanje emocionalnih osjećanja kroz uzvične rečenice izražava se uglavnom u značenju naredbe, npr.: قُلِ الْحَقُّ وَلَوْ عَلَىٰ نَفْسِكَ *Reci istinu, makar bila i protiv tebe!*; zabrane, npr.: لَا تَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا *Ne izmišljajte laži o Allahu!*; želje, npr.: لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ *Kad bi se mladost vratila!*; dozivanja i pitanja, npr.: يَا خَالِدُ هَلْ تُسَافِرُ *Halide, da li putuješ!?*; molbe, npr.: أَلَا تَسْتَرِيحُ *Zar se nećeš odmoriti!?*, ili poticanja na nešto, npr.: هَلَا أَخَيْرَ لَهُ *Što ga ne obavijesti!*⁴³

Ekspresivnim rečenicama govornik na afektivan i emotivan način izražava svoja osjećanja. Ovakva osjećanja mogu biti iskazana glagolima čuđenja, npr.: مَا أَكْرَمَ زَيْدًا *Kako je plemenit Zejd!*; glagolima hvalljenja i kuđenja, npr.: نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ *Divan li je čovjek Zejd!* ili بئسَ الرَّجُلُ *Loš li je čovjek Amr!* i drugim izrazima kao što su glagoli za izražavanje nade i očekivanja, npr.: لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ *Možda je Smak svijeta blizu!*, zatim izrazima zaklinjanja, npr.: وَاللَّهِ *Tako mi Allaha!* ili أَقْسِمُ بِاللَّهِ *Zaklinjem se Allahom!* i drugim sličnim riječima.⁴⁴

KLASIFIKACIJA REČENICA PREMA SINTAKSIČKOJ FUNKCIJI KOJU IMAJU U SLOŽENOJ REČENICI

Neke rečenice u složenim arapskim rečenicama izražavaju značenje pojedinačne riječi tako da njihovu sintaksičku funkciju u takvoj složenoj

⁴² Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 170.

⁴³ Ibid., 174-178.

⁴⁴ Ibid., 170-174.

rečenici može preuzeti pojedinačna riječ istog značenja. Arapski gramatičari ovakve rečenice definiraju kao rečenice koje imaju fleksiju prema sintaksičkoj funkciji koju zauzimaju u složenoj rečenici (ḡumal laḥā maḥall min al-i'rāb). Rečenice koje nemaju ovakvu mogućnost označavaju se kao (ḡumal lā maḥall laḥā min al-i'rāb). Arapski gramatičari su na temelju ovog principa rečenice klasificirali na dvije posebne vrste. U prvu vrstu spadaju rečenice koje ne izražavaju značenje pojedinačne riječi i umjesto kojih ne može stajati pojedinačna riječ, a u drugu rečenice koje izražavaju značenje pojedinačne riječi, tako da umjesto njih može stajati odgovarajuća pojedinačna riječ.⁴⁵

**a) Rečenice koje nemaju fleksiju
prema sintaksičkoj funkciji koju zauzimaju**

Osnovno je pravilo da rečenica, kako ističu arapski gramatičari, predstavlja nezavisan iskaz koji ne može ni na implicitan način sadržavati značenje pojedinačne riječi i, prema tome, ne može imati ni fleksiju takve riječi, bez obzira što se to ponekad kao izuzetak događa. U ove izuzetke, prema Ibn Hišāmu, spada sedam vrsta rečenica. U rečenice koje nemaju fleksiju prema sintaksičkoj funkciji koju zauzimaju spadaju inhoativne rečenice (ḡumal ibtidā'iyya) kojima se otpočinje govor (kalām) a mogu biti imenske i glagolske, npr.: أَخُوكَ مُسَافِرٌ *Tvoj brat je putnik* ili حَضَرَ مُحَمَّدٌ *Došao je Mahmud* i rečenice koje su u izvjesnom prekidu (munqati'a) s rečenicom koja se prije njih nalazi, npr.: مُحَمَّدٌ مُسَافِرٌ أَطْنُ *Umro je Zejd, Allah mu se smilovao* ili رَحِمَهُ اللَّهُ *Muhamed je putnik, mislim*. Ova vrsta rečenica označava se kao isti'nāfiyya a rečenica prije nje ibtidā'iyya. U drugu vrstu spadaju umetnute rečenice (ḡumal mu'tariḍa) koje svojim sadržajem dodatno objašnjavaju iskaz i istovremeno pojačavaju njegovo značenje ili ciljaju na određeno značenje, npr.: فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَأَنْظِرُوا النَّارَ *Pa ako ne učinite, a nećete učiniti, onda se čuvajte vatre!* (*al-Qur'ān*, al-Baqara, 24). U treću vrstu spadaju eksplikativne rečenice (ḡumal tafsīriyya) koje otkrivaju suštinu rečenice koja im prethodi, kao u kur'anskom primjeru: هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ *Hoćete li da vam ukazem na trgovinu, ona će vas spasiti patnje nenosne; u Allaha i Poslanika Njegova vjerujte!* (*al-Qur'ān*, al-Šaff, 10-11) u kojem rečenica تُؤْمِنُونَ pojašnjava smisao trgovine. U četvrtu vrstu spadaju glavne rečenice zakletve (ḡumla ḡawāb al-qasam), npr.: وَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ *I, tako mi Allaha, ja ću vaše kumire nadmudriti* (*al-Qur'ān*, al-Anbiya', 57). U petu vrstu spadaju glavne rečenice u kondicionalnim rečenicama (ḡumla

⁴⁵ Ibn Hišām, *Muḡnī al-labīb...*, 500-565.

ġawāb al-šarḥ) koje mogu biti bez apokopatusa, npr.: لَوْلَا الْمَاءُ لَهَلَكْتَ لَوَلَا الْمَاءُ لَهَلَكْتَ الأحياءُ *Da nije vode izumrla bi sva živa bića*, ili s apokopatusom bez čestica فِ إِذَا iznenađenja, npr.: إِنَّ تَقَمُّ أَفَمُّ *Ako ti ustaneš i ja ću ustati*. U šestu vrstu spadaju odnosne rečenice povezane zamjenicom ili česticom (šila li ism aw ḥarf) s glavnom rečenicom, npr.: أَقْبَلَ الَّذِي فَازَ أَخُوهُ *Pristupio je onaj čiji je brat pobijedio* ili وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ *A bolje vam je da postite (al-Qur'ān, al-Baqara, 184)*. U sedmu vrstu spadaju rečenice koje slijede rečenicu koja nema fleksiju pojedinačne riječi, npr.: قَامَ زَيْدٌ وَلَمْ يَفْعَمْ عَمْرُو *Zejd je ustao a Amr nije (ustao)*.⁴⁶

b) Rečenice koje imaju fleksiju prema sintaksičkoj funkciji koju zauzimaju

S obzirom na to da kod druge vrste rečenica njihovu sintaksičku funkciju može preuzeti pojedinačna riječ, na ovu vrstu rečenica impliciraju se pravila fleksije pojedinačnih riječi (nominativ, akuzativ, genitiv i apokopatus). Ove se rečenice mogu nalaziti u poziciji predikata, kvalifikatora okolnosti (ḥāl), direktnog objekta, drugog člana konstrukcije aneksije, atributa i dr., i prema toj poziciji imaju odgovarajuću implicitnu fleksiju.⁴⁷ Prema Ibn Hišāmu, i ove se rečenice mogu nalaziti u sedam sintaksičkih pozicija. Prva je kada se nalaze u poziciji predikata imenske rečenice, npr.: مُحَمَّدٌ يَفْعُمُ *Muhamed stoji*. Rečenica (On) *stoji* u navedenom primjeru nalazi se u poziciji predikata imenske rečenice, tako da se umjesto nje može implicirati particip aktivni قائِمٌ i zbog toga se rečenica يَفْعُمُ, prema položaju, nalazi u nominativu kao predikat subjekta imenske rečenice. Kada se ovakva rečenica nalazi u poziciji predikata deficitarnih glagola (af'āl nāqiṣa), npr.: بِمَا كَانُوا *Za ono što lažu (al-Qur'ān, al-Baqara, 10)* i glagola كَادَ i njemu sličnih (kāda wa aḥawātuhā), npr.: كَادَ يَمُوتُ *Zamalo nije umro* onda se prema položaju nalazi u akuzativu. Druga je kada se nalazi u poziciji kvalifikatora okolnosti, npr.: لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى *Pijani nikako molitvu ne obavljajte! (al-Qur'ān, al-Nisā', 43)*. Rečenica وَأَنْتُمْ سُكَارَى u navedenom ajetu nalazi se u poziciji kvalifikatora okolnosti i zato je prema položaju u akuzativu. Treća je kada se nalazi u poziciji direktnog objekta. Ovakva rečenica manifestira se na tri načina: u naraciji poslije glagola قَالَ i iz njega izvedenih oblika, npr.: قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ *„Ja sam Allahov rob” – ono reče (al-Qur'ān, Maryam, 30)*, kada se nalazi

⁴⁶ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 500-536; Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 198-201; Aḥmad Qabbiš, *al-Kāmil...*, 224-225; Al-Ġalāyīnī, *Ġāmi' al-durūs...*, 606-608; Al-Nādirī, *Naḥw al-luġa...*, 674-676.

⁴⁷ Al-Samarā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya*, 195-196.

u poziciji drugog i trećeg direktnog objekta glagola ظَنَّ i njemu sličnih (ẓanna wa aḥawātuhā) i glagola أَعْلَمَ i njemu sličnih (a‘lama wa aḥawātuhā), npr.: ظَنَنْتُهُ عَادَ مِنْ سَفَرِهِ *Mislilo sam da se on vratio s puta* i أَعْلَمْتُ خَالِدًا مُحَمَّدًا سَيَعُودُ *Obavijestio sam Halida da će se Muhamed vratiti* i kada se nalazi u poziciji objekta bilo kojeg drugog glagola, npr.: عَرَفْتُ مَنْ أَبُوكَ *Saznao sam ko ti je otac*. Četvrta je kada se nalazi u poziciji drugog člana konstrukcije aneksije, npr.: جِئْتُ يَوْمَ سَافَرَ مُحَمَّدٌ *Došao sam onaj dan kada je oputovao Muhamed*. Rečenica سَافَرَ مُحَمَّدٌ u navedenom primjeru nalazi se u poziciji drugog člana konstrukcije aneksije i zato je prema položaju u genitivu. Peta je kada slijedi poslije čestica فَ i إِذَا iznenađenja kao glavna rečenica kondicionalne rečenice s apokopatusom (gumla ġawāb li al-šarṭ al-ġāzim), npr.: مَنْ يُضِلُّ اللَّهَ فَلَا هَادِيَ لَهُ *Koga Allah u zabludi ostavi, niko ga ne može na Pravi put uputiti*. Rečenica فَلَا هَادِيَ لَهُ u navedenom ajetu nalazi se u poziciji glavne rečenice kondicionalne rečenice s مَنْ (ġawāb šarṭ man) i zato je prema položaju u apokopatusu. Šesta je kada se nalazi u poziciji apozitiva pojedinačne riječi i u tom slučaju slijedi fleksiju svog antecedenta. Ovakva rečenica kao apozitiv može biti u poziciji atributa pojedinačne riječi, npr.: مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ *Prije nego što dođe Dan kada neće biti ni otkupa* (*al-Qur’ān*, al-Baqara, 254) ili سَمِعْتُ رَجُلًا يَسْتَمُّ زَيْدًا *Čuo sam jednog čovjeka kako vrijeđa Zejda* ili مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَقْرَأُ صَحِيفَةً *Prošao sam pored jednog čovjeka koji čita novine*, zatim u poziciji elementa s veznikom, npr.: دَوَّجَ رَجُلٌ أَبُوهُ فَاصِلٌ وَأَخُوهُ عَالِمٌ *Došao je jedan čovjek čiji je otac čestit a brat učen*, zatim u poziciji formalnog koroborativa, npr.: زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ أَبُوهُ قَائِمٌ *Zejd, njegov otac stoji, njegov otac stoji* i u poziciji permutativa pojedinačne riječi, npr.: مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَدُوٌّ مَعْفُورٌ وَدُوٌّ عِقَابٌ أَلِيمٌ *Tebi se neće reći ništa što već nije rečeno poslanicima prije tebe. Gospodar tvoj zaista prašta, a i bolno kažnjava* (*al-Qur’ān*, Fuṣṣilat, 43). Sedma je rečenica koja slijedi rečenicu koja se nalazi u poziciji pojedinačne riječi. Ovakva rečenica može imati značenje pojedinačne riječi kada se nalazi u konekcijskom odnosu s rečenicom koja se nalazi prije nje ili kao permutativ rečenice iza koje slijedi. U oba slučaja druga rečenica ima fleksiju prve rečenice. Tako u primjeru: الْعَاقِلُ يَعْرِفُ قَدْرَ نَفْسِهِ وَلَا يَجْهَلُ قَدْرَ غَيْرِهِ *Pametan zna koliko je sam sposoban i ne podcjenjuje snagu drugog* rečenica لَا يَجْهَلُ قَدْرَ غَيْرِهِ se nalazi u konekcijskom odnosu s rečenicom koja se nalazi prije nje i isto kao i ona prema položaju je u nominativu. U slučaju permutativa druga rečenica mora biti potpunija i jasnija od prve u izražavanju značenja. Tako je u kur'anskom primjeru: وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ وَجَنَاتٍ وَعُيُونٍ *Bojte se Onoga koji vam daruje ono što znate: daruje vam stoku i sinove, i bašče i izvore* (*al-Qur’ān*, al-Šu‘arā’, 132-134) rečenica

أَمَدَّكُمْ بِأَعْمَامٍ permutativ prve rečenice jer je jasnija i potpunija u izražavanju poruke.⁴⁸

NARATIVNE REČENICE

Kao posebnu vrstu rečenica arapski gramatičari tretiraju narativne rečenice (ġumal maḥkiyya). Ovakve rečenice pretpostavljaju navođenje iskaza u njegovoj prvobitnoj formi, bez ikakvih promjena, kao upravni govor, npr.: أَنَا مُسَافِرٌ غَدًا Zejd je rekao: “Ja sam putnik sutra” ili prema značenju, vodeći računa o ispravnosti konstrukcije iskaza i očuvanju značenja, kao neupravni govor, tako da se navedeni primjer može iskazati i tako da glasi: (سَاسَافِرُ غَدًا أَوْ سَيُسَافِرُ غَدًا) Zejd je rekao da je putnik sutra (sutra putujem ili da sutra putuje). Narativne rečenice uglavnom počinju glagolom قَالَ i iz njega izvedenim oblicima u značenju kazivanja ili naracije, mada mogu biti i bez ovoga glagola, npr.: بَدَأْتُ بِالْحَمْدِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ Počeo sam sa: “Hvala Allahu Gospodaru svjetova”. Narativne rečenice mogu biti realizirane i u pisanoj formi, npr.: قَرَأْتُ: نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ Pročitao sam: “Alahova pomoć i skora pobjeda” (al-Qur’ān, al-Şaff, 13). Međutim, kada se govori o narativnim rečenicama, uglavnom se misli na rečenice s glagolom قَالَ i njegovim izvedenim oblicima u značenju kazivanja ili naracije, npr.: وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ I zbog riječi njihovih: “Mi smo ubili Mesihu, Isaa, sina Merjemina” (al-Qur’ān, al-Nisā’, 157) ili وَقَالُوا رَبَّنَا عَجَلْ لَنَا قِطْعًا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ I (oni) govore: “Gospodaru naš, požuri i kazni nas, prije Dana u kojem će se račun polagati”! (al-Qur’ān, Şād, 16) ili وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا هَلُمَّ إِلَيْنَا I prijateljima svojim govorili: “Priključite se nama”! (al-Qur’ān, al-Aḥzāb, 18).⁴⁹

REČENICA U DJELIMA TRADICIONALNIH ARAPSKIH GRAMATIČARA

Sažetak

Rečenica u arapskom jeziku dugo vremena nije bila posebna tema arapskih gramatičara. O rečenici se govorilo uglavnom u poglavljima u kojima se raspravlja o riječima kao prostim sintaksičkim jedinicama

⁴⁸ Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb...*, 536-559; Al-Samarā’ī, *al-Ġumla al-‘arabiyya*, 198-201; Aḥmad Qabbiš, *al-Kāmil...*, 222-224; Al-Ġalāyīnī, *Ġāmi‘ al-durūs...*, 604-606; Al-Nādirī, *Naḥw al-luġa...*, 677-680.

⁴⁹ Više o ovoj vrsti rečenica vidi: Al-Samarā’ī, *al-Ġumla al-‘arabiyya*, 202-220.

(mufradāt). Smatra se da je Ibn Hišām (um. 761/1360) prvi shvatio važnost njenog izučavanja i u svojim djelima *Muġnī al-labīb ‘an kutub al-a‘ārīb* i *Šarḥ Muqaddima al-i‘rāb* rečenici posvetio posebno poglavlje. Međutim, ni Ibn Hišām nije otišao dalje od sakupljanja onoga što je o rečenici već rečeno.

U početku gramatičkih izučavanja arapski gramatičari nisu koristili poseban termin kojim bi označavali rečenicu kao posebnu sintaksičku strukturu. Smatra se da je al-Fārisī (um. 377/987) prvi definirao *kalām* i *ġumla* kao formalne gramatičke jedinice. Međutim, ni al-Fārisī na eksplicitan način ne ističe razliku između termina *kalām* i *ġumla* ali se implicitno, na osnovu označavanja ovih jedinica može razumjeti da se radi o dvije različite gramatičke jedinice.

Tek mnogo kasnije, Ibn Hišām na eksplicitan način navodi razliku između ova dva termina ističući da “*kalām* predstavlja iskaz s potpunim smislom poslije čega se može zastati, dok *ġumla* predstavlja iskaz koji se sastoji od glagola (fi‘l) i njegovog agensa (fā‘il), odnosno subjekta (mubtada’) i njegovog predikata (ḥabar)” i, prema tome, ne izražava uvijek potpuno i nezavisno značenje.

Pored ustanovljenja termina *ġumla* za označavanje rečenice, arapskim gramatičarima posebno je bilo značajno definiranje same rečenice. Rečenica tako, prema njima, pretpostavlja postojanje predikativnog odnosa (isnād) između subjekta i predikata koji se u dvodijelnoj analizi rečenice označavaju kao *musnad* (komentar) i *musnad ilayh* (predmet). Oni predstavljaju dva osnovna konstituenta rečenice (‘umda al-ġumla), bez obzira da li u formiranju takve rečenice učestvuju dvije imenice ili glagol i imenica. Svi drugi elementi prisutni u rečenici definiraju se kao pridodati dijelovi rečenice (faḍla).

Za arapske gramatičare značajno je bilo i definiranje pojma predikacije koja, prema njihovom tumačenju, znači povezivanje dviju riječi tako da zajedno izražavaju potpuno i jedinstveno značenje poslije čega je preporučljivo napraviti stanku. Kao osnovne karakteristike arapske rečenice, između ostalog, navodi se mogućnost inverzija riječi (taqdīm wa ta’ḥīr) i ispuštanje riječi (ḥaḍf).

Tradicionalni arapski gramatičari bavili su se i klasifikacijama rečenice i to prema više različitih kriterija. Osnovna klasifikacija rečenica, prema arapskim gramatičarima, zasniva se na gramatičkoj vrsti riječi koje se nalaze u poziciji predmeta (*musnad ilayh*) i komentara (*musnad*), odnosno subjekta i predikata u rečenici. Prema ovom kriteriju rečenice se dijele na imenske (*ġumal ismiyya*) i glagolske (*ġumal fi‘liyya*). Arapski gramatičari rečenice kasificiraju na specifičan način, prema sastavu, na minimalne (*ġumal ṣuġrā*) i maksimalne rečenice (*ġu-*

mal kubrā), na jednoj strani, i na rečenice koje ne spadaju ni u maksimalne ni u minimalne rečenice, na drugoj strani. Prema funkcionalnom principu arapski gramatičari rečenice dijele na izjavne (ḡumal ḥabariyya) i kreativne rečenice (ḡumal inšā'iyya). Posebna podjela rečenica u arapskoj gramatici zasniva se na sintaksičkoj funkciji koju prosta rečenica može imati u složenoj rečenici. Prema ovom principu, prosta rečenica u složenoj rečenici može izražavati značenje pojedinačne riječi tako da umjesto nje može stajati odgovarajuća pojedinačna riječ, i prosta rečenica koja ne izražava značenje pojedinačne riječi tako da umjesto takve rečenice ne može stajati pojedinačna riječ. Prva vrsta ovih rečenica označavaju se kao rečenice koje imaju fleksiju prema sintaksičkoj funkciji koju zauzimaju u složenoj rečenici (ḡumal laḥā maḥall min al-i'rāb), a druga kao rečenice koje nemaju fleksiju s obzirom na sintaksičku funkciju koju imaju u složenoj rečenici (ḡumal lā maḥall laḥā min al-i'rāb). Kao posebnu vrstu rečenica arapski gramatičari tretiraju narativne rečenice (ḡumal maḥkiyya) koje u formi upravnog i neupravnog govora slijede poslije glagola قَالِ i iz njega izvedenih oblika u narativnom značenju.

THE CLAUSE IN THE WORKS OF THE TRADITIONAL ARABIC GRAMMARIANS

Summary

For a long time the clause in the Arabic language was not treated as a particular topic by Arabic grammarians. The clause was dealt with mainly in chapters discussing words as simple syntactic units (mufraḍāt). It is believed that Ibn Hišām (d. 761/1360) was the first to understand the importance of the study thereof having dedicated a special chapter to the clause in his works *Muḡnī al-labīb 'an kutub al-a'ārīb* and *Šarḥ Muqaddima al-i'rāb*. However, Ibn Hišām himself did not go further than collecting what had already been written about the clause.

At the beginning of grammar study, Arabic grammarians did not use any special term to denote the clause as a separate syntactic structure. It is believed that al-Fārisī (d. 377/987) was the first to define *kalām* and *ḡumla* as formal grammatical units. Nor does al-Fārisī point out explicitly the difference between the terms *kalām* and *ḡumla*; from the meaning of these units it is possible to understand that they are two different grammatical units.

Only much later did Ibn Hišām explicitly present the difference between the two terms pointing out that "*kalām* stands for the utterance with a full meaning after which we can stop, while *ḡumla* is an utterance consisting of a verb (fi‘l) and its agent (fā‘il), the subject (mubtada‘) and its predicate (ḥabar)" respectively and, therefore, does not always express full and independent meaning.

Besides the introduction of the term *ḡumla* to denote a clause, for Arabic grammarians it was especially important to define the clause itself. According to them, the clause implies the existence of a predicative relation (isnād) between the subject and the predicate which, in a two-part analysis of the clause, are denoted as *musnad* (comment) and *musnad ilayh* (object). They are two basic constituents of a clause (‘umda al-ḡumla), irrespective of the fact whether two nouns or a verb and a noun participate in the formation of such a clause. All other elements present in a clause are defined as parts added to the clause (faḍla).

For Arabic grammarians, defining the term predication was significant, which, in their interpretation, meant connecting two words so that they together express a full and single meaning after which it is recommendable to make a pause. Possibilities of inversion of words (taqdīm wa ta’hīr) and omission of words (ḥaḍf), inter alia, are given as the basic characteristics of the Arabic clause.

Traditional Arabic grammarians engaged in the classification of clauses by several different criteria. The basic clause classification, according to Arabic grammarians, is based on the grammatical parts of speech which are in the position of the subject (*musnad ilayh*) and the comment (*musnad*), i.e. of the subject and the predicate in a clause. By this criterion, clauses are classified into noun (*ḡumal ismiyya*) and verbal (*ḡumal fi‘liyya*) ones. Arabic grammarians classify clauses in a specific way, according to composition, into minimal (*ḡumal ṣuḡrā*) and maximal clauses (*ḡumal kubrā*) on the one side, and the ones belonging neither to maximal or minimal clauses, on the other. According to function, Arabic grammarians classify clauses into clauses of statement (*ḡumal ḥabariyya*) and creative clauses (*ḡumal inšā’iyya*). Particular classification of clauses in Arabic grammar is based on the syntactic function that a simple clause may have in a complex sentence. By this principle, a simple clause in a complex sentence may express the meaning of a single word so that a corresponding single word may come instead of it, and the simple clause which does not express the meaning of a single word, in which case a single word may not come instead of such a clause. The former type of these clauses is determined as clauses which have flexion according to the syntactic function

they have in a complex sentence (ḡumal lahā maḥall min al-i'rāb), and the latter as clauses which do not have flexion concerning the syntactic function they have in a complex sentence (ḡumal lā maḥall lahā min al-i'rāb). Arabic grammarians treat narrative clauses as a special type of clauses (ḡumal maḥkiyya) which in the form of direct and indirect speech follow the verb قَال and the forms derived from it in the narrative meaning.

Key words: the Arabic language, grammar, clause.